

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРБА У НОВОПАЗАРСКОМ САНЦАКУ ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА 1878.

По члану XXV Берлинског конгреса 1878 Аустро-Угарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину и да постави своје гарнизоне у Санцаку Новом Пазару, а по аустро-турској конвенцији од 21/4 1879 поставила је Аустро-Угарска своје гарнизоне у Новопазарском Санцаку у местима Плевљу, Пријепољу и Прибоју.¹⁾

Отада је Новопазарски Санцак, укљештен између Србије и Црне Горе, постао „политичка земљоузина“ за даље освајачко продирање Аустро-Угарске на Балканско полуострво.

Питање о Новопазарском Санцаку постало је стога животно питање српског народа.

Цвијић је у својим Антропогеографским проблемима Балканског Полуострва 1902 год. јасно уочио да Аустро-Угарска не може другим путем но басанским друмом кроз Новопазарски Санцак продирати на Југ. Ако би заузела Новопазарски Санцак, она би заузела центар и етнографски чвор нашега народа, и будућност нашега народа не само изван Србије но и у Србији била би решена на његову штету. Ако би пак Србија и Црна Гора заузеле Новопазарски Санцак и саставиле се, наше народно питање добија сасвим нову основу и велике изгледе. По Цвијићу политичко спајање Србије и Црне Горе на територији Новопазарског Санцака једино може да обезбеди принцип „Балкан балканским народима“: без заузимања Новопазарског Санцака и Косова нема правога смисла ни продирање према југу узаном вардарском зоном, обе тежње морају тећи напоредо.²⁾

Но поред свега тога великог географско-политичког значаја и за Аустро-Угарску и за Србију Новопазарски Санцак у раздобљу од 1878—1908 за време аустријских гарнизона у њему није ни у страној ни у нашој историографији посебно научно испитан. Све историјско-географско-етнографске студије о Новопазарском Санцаку су из каснијег времена и споменуто раздобље готово и не додирују.³⁾

После окупације Босне и Херцеговине и постављања својих гарнизона у Новопазарском Санцаку бечка влада је унутрашњим при-

1) A. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen. Wien, 1909, S. 75; D-r M. Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine (1878) Zagreb 1910) 19, 92.

2) J. Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, стр. CLXLI и LII.

3) Th. Urppe, Novibazar und Kossovo (Das alte Rascien) Eine Studie. Mit einer Karte. Wien 1892.

Д-р Ј. Хаџи Васиљевић, Арбанаска лига-арнаутска конгра. Српски народ у Турском царству (1878—1882) Београд 1909.

Иван Косачић, Ново-пазарски санцак и његов етнички проблем. Са предговором Д-ра Ј. Цвијића и једном етнографском картом. Београд 1912.

Емил Ј. Цвешић, Новопазарски санцак. (Мала научна библиотека бр. 2). Јагодина 1909. — Друго издање 1912.

Гасиџон Гравје, Новопазарски санцак. С француског превео Н. В. Београд 1913 (Одштампано из Срп. књиж. Гласника).

ликама у Санцаку обрађала највећу пажњу и радила на том, да сваки српски утицај од њега отклони. Кнез Милан Обреновић огорчен држањем Русије у санстефанским преговорима и видећи велике политичке успехе Аустрије на Берлинском конгресу обрнуо се сасвим Бечу, 1880 одузео је владу од русофилских либерала, 16/28 јуна 1881 склопио је „тајну конвенцију“ с Аустро-Угарском и одрекао се у име Србије сваке политичке и верске пропаганде у Босни и Херцеговини и у Новопазарском Санцаку (чл. II). У замену за то осигурао је своју династију за 10 година и добио доста неодређено обећање Аустрије „да се неће противити сама и да ће код других сила помагати ако она (Србија) дође у положај да добије какво територијално увећавање у правцу јужне границе, али изван Новопазарског Санцака“ (чл. IV).⁴⁾

Та тајна конвенција с Аустро-Угарском 1881, продужена 9 2 1889 до 1895 г., одбила је тако Србију од Босне и Херцеговине и Новопазарског Санцака и упутила је у правцу моравско-вардарске долине.

У Новопазарском Санцаку Србија од 1881 није смела, а у Повардарју пак није могла још да развија никакву националну и политичку акцију. Главни разлози за то били су: скроз непријатељско држање турских власти и Арбанаса према Србима после српско-турских ратова 1876—1878 и унутрашње политичке неприлике у самој Србији.⁵⁾

Док тако српска државна политика паралисана тајном конвенцијом и унутрашњим неприликама у Новопазарском Санцаку није могла да развија никакву националну акцију, дотле је Аустро-Угарска преко својих гарнизона у Санцаку будно пратила свако политичко кретање целокупног становништва, а нарочито Срба.

На основу конвенције од 21/4 1879 Аустро-Угарска је у Санцаку поставила своје гарнизоне у Прибоју, Пријеполу и Плевљу у септембру 1879 г. и напустила је Новопазарски Санкак после анексије Босне и Херцеговине (5/10 1908) тек 28 октобра 1908.⁶⁾

У Плевљу установљена команда ц. кр. посадних трупа у Новопазарском Санцаку (К.К. Besatzungs-Truppen-Kommando) имала је и своју одлично организовану обавештајну службу, и редовно је слала своје извештаје ц. кр. команди 15 кора у Сарајево, а ова влади у Беч.

Та команда имала је једног генералштабног официра као „цивилног комесара“ или „политичког референта“ са замашним задатком да свестрано прати и реферише о целокупном животу становништва у Санцаку. Главну пажњу свога деловања морао је тај цивилни комесар обратити на политички реферат, стајало је у његовој инструкцији. Задаћа му је била (каже се дословно): изналажење политичке поделе и то не само Санцака Новог Пазара, него и целог вилајета Косова до детаља. 2) Што је могуће тачније установљење броја становништва. 3) Проналажење како се број становника дели по верама. 4) Изналажење броја становништва по народности. 5) Устројство управе и судства. 6. Проучавање саобраћаја, железница, пошта, телеграфа и цеста. 7) Испитивање како стоји с народним образовањем.

Колико је Аустрији после окупације Босне и Херцеговине стало до тога да дође до што тачнијег упознавања прилика у Новопазарском Санцаку види се и по том, што је у први мах цивилног комесара при посадним трупам у Санцаку постављало само Министарство Војно у сагласности са шефом генералштаба и министром спољних послова.

4) *G. Vakhitch*, *Le Traité Secret Austro-Serbe du 29 Juin 1881 et du 9 Février 1889* (Extrait de la Revue d' Histoire Diplomatique, Paris 1938, p. 13.

5) *J. Јовановић*, Седам предлога за обнову пећке патријаршије. Прилози за књижевност, језик, ист. и филклор. 1938, XVIII/450.

6) *R. Zaplata*, 30 godišnjica odlaska austrijskih četa iz Sandžaka. — Гајпет 1938, бр. 14, стр. 248.

Својим политичким рефератима о приликама у Санџаку нарочито се истакао генералштабни капетан Оскар Мелцер, као први аустријски цивилни комесар у Новопазарском Санџаку од уласка аустријских трупа у Санџак до 1/2 1884 г., када је президијалним решењем министра војног (бр. 480) у сагласности са шефом генералштаба и министром спољних послова смењен са те дужности и на његово место постављен дотадањи вицеkonzул Ц. кр. генералног конзулата у Сарајеву, Алфред пл. Маир (Maier).⁷⁾ Он је знао турски, словенски и француски те није требало тумача у Плевљу држати.

Из разних извештаја цивилних комесара Мелцера, Маира и команде аустријских посадних трупа у Плевљу од 1880 до 1894 састављен је један велики елаборат о Косовском вилајету (332 стр. fol.)⁸⁾ и послат влади у Беч, где се у Архиву државном и сада налази.

Из тога оригиналног састава о Косовском вилајету на немачком језику и на основу сачуваних посебних извештаја цивилних комесара Мелцера, Мајера и команде аустријских посадних трупа у Плевљу изнећемо овде делом у краћем извату, делом у преводу на нашем језику са уводом и потребним коментаром оне делове, који чине целину и који се тичу Срба.

I

ПОЛИТИЧКО-АДМИНИСТРАТИВНО УСТРОЈСТВО НОВОПАЗАРСКОГ САНѢАКА 1878—1883

Турско-руски рат 1877-78 проузроковао је у политичкој подели Турске велике промене, које су се завршиле одлукама Берлинског конгреса.

Нас се овде те политичко-административне промене у Турској пре и после Берлинског конгреса тичу једино у погледу на Новопазарски Санџак. До сада — колико нам је познато — нису оне код нас нигде приказане.

Цивилни комесар при команди аустро-угарских посадних трупа у Новопазарском Санџаку са седиштем у Плевљу, генералштабни капетан Оскар Мелцер, израдио је генетички преглед тих административно-политичких промена у Новопазарском санџаку од 1787-1883 на основу свога личног запажања, свога опхођења са турским државним чиновницима и официрима и на основу турских службених књига.¹⁾

По том Мелцеровом саставу изнећемо и ми овде, делом у изводу а делом у преводу, политичко-административно устројство Санџака Новог Пазара од 1878-1883, не могући због недостатка каквих других односних извора и литературе Мелцерова излагања контролисати.

По чл. XXV Берлинског уговора 1878²⁾ Аустро-Угарска је добила

7) Државни архив у Бечу: Zivil-Kommisariat Plevlje. K. K. Corps-Kommando Sarajevo 5. Febr. 1884 an das K. K. I. Inf. Brigade — Kommando Plevlje.

8) Ibidem, Zivil-Kommisariat Plevlje. Reservat-Akten 1880 — 88. — Ausarbeitungen des Generalstab — Hptms Oskar Melzer über das Vilayet Kossovo. Plevlje, 14 nov. 1883.

1) Држ. архив у Бечу: Gesandtschafts-Archive, Zivil-Kommissariat, Plevlje, Ausarbeitungen des Generalstab-Hptm Oskar Melzer über das „Vilayet Kossovo“. Plevlje, den 15. Nov. 1883.

2) Чл. XXV Берлинског уговора гласи у српском преводу: Покрајине Босну и Херцеговину посешће Аустро-Угарска и њима управљати. Пошто аустро-угарска влада не жели да преузме управу и над Санџаком Новим Пазаром, који се протеже између Србије и Црне Горе у југоисточном правцу до Митровице (jusqu' au de la Mitrovitza) отоманска ће влада и надаље тамо функционисати. Али за то Аустро-Угар-

право да Босну и Херцеговину окупира и да у Санџаку Новом Пазару поред турске војске и управе постави и своје гарнизоне.

Појединости за окупацију Босне и Херцеговине и о гарнизонском праву аустро-угарских трупа у Новопазарском Санџаку утврђене су између Аустро-Угарске и Турске конвенцијом од 21/4 1879³⁾ и додатком конвенцији.⁴⁾

Аустро-Угарска је према XXV чл. Берлинског уговора окупирала Босну и Херцеговину од 29 јула до 20 октобра 1878 и по службеном извештају изгубила при том 178 официра и 5020 војника.⁵⁾

У септембру 1879 ушле су аустро-угарске трупе у Санџак Нови Пазар и према конвенцији од 21/4 поставиле су своје гарнизоне у местима Плевљу, Прибоју и Преполу.

Порта се сада морала одлучити (пише Мелцер) да ли ће Санџак Нови Пазар креирати као самостално, директно од централних власти зависно управно подручје, или ће га додати под управу суседног управног подручја?

Прво би одговарало сврси кад би Порта хтела да положај и границе те провинције на потпуно јасан начин остави да и даље постоје онако, како су постојале за време Берлинског конгреса. Друго би пак омогућило да се не само у унутрашњој подели, него и на границама могу правити промене, и да се у случају, ако би се Аустро-Угарска можда каткад хтела оптеретити с управом и ове провинције, створе замршени и нејасни заплети.

Зашто се Порта одлучила, не може бити сумње с обзиром на њену лукаву политику.

Санџак Нови Пазар спојен је са ондашњим мутесарифликом Призреном у један вилајет, који је добио име „Косово“.

Г. 1296 по хиџри (у пролеће 1879) издала је вилајетска управа први службени календар Годишњак (Салнаме).⁶⁾ У њему је забележен и Санџак Нови Пазар с његовим границама и политичком поделом за време његова отцепљења од Босне и Херцеговине (1878). Он је обухватао казе: Нови Пазар, Сјеницу, Плевље, Преполу, Нову Варош, са нахијом Прибој, затим казу Бјелопоље, Беране, Митровицу, и Трговиште.

Те се границе слажу с границама генералне карте Балканског Полуострва у сразмеру 1:300.000 коју је издао Ц. Кр. Војни географски Институт у Бечу, као и с границама Генералне карте Балканског Полуострва у сразмеру 1:864 коју је 1881 издао Јосиф. пл. Шеда.⁷⁾

Али, ускоро је почела реорганизација. Први повод пружио је за њу улазак аустро-угарских трупа у Санџак Нови Пазар у септембру 1879; он је спроведен према Додатку конвенцији с том променом, што је место Бјелопоља поседнуто Плевље.

Пошто је крајем 1879 и почетком 1880 војнички командант, један бригадни отомански генерал, вршио пуномоћи, о којима говори чл. 7 кон-

ска, да осигура опстанак новог политичког стања, као и слободу и сигурност комуникација, придржава себи право да држи гарнизоне и запоседне војничке и трговачке друмове у читавом опсегу тога дела старог вилајета босанскога. У ту сврху придржавају за себе (право) аустро-угарска и турска влада да се о појединостима споразуму. (A. Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen, S. 85. — M. Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine, str. 19.

3) У целини, на француском језику штампао ту конвенцију: J. Rivinik, Дипломатска историја Србије II, 314—318.

4) Ibidem, 319.

5) Mandić, о. с. р. 30—90.

6) У библиотеци муслим. друштва „Шефкет“ у Скопљу, могли смо уз помоћ г. Танба Окића, професора Велике Медресе, да нађемо само „Салнаме“ за г. 1304 (1886/7), иначе ни за коју другу годину.

7) Ратни архив у Бечу: Kartenabteilung — В III а 3, Blatt V und VI — има ту Генералну Карту Балканског Полуострва од Ј. пл. Шеде.

венције од 21/4, 1879 и пошто је при том, због тога што је он при смештању трупа итд. стално био упућен на кајмакама, и између њега и политичких власти долазило до трвења, основала је Porta у пролеће 1880 Санџак Плевља, чије су се границе тачно поклопиле с границама подручја, које су поселе аустро-угарске трупе.

Мутесариф Санџака Плевља био је до новембра 1883 (кад је Мелцер писао свој састав) уједно и војни командант, снабдевен с пуномоћима по чл. 7.

То је било угодно за брзо обављање послова у погледу смештања трупа, изградње путева, куповања земљишта, решавања спорова, итд., јер су се мутесариф и команда посадних трупа могли лако споразумевати.

Друкчије стоји ствар, а у том лежи задња мисао високе Порте при оснивању Мутесарифлука Плевља, ако се аустро-угарске трупе не сматрају и не држе више као локалне трупе мутесарифлука Плевља, него и као целог старог Санџака Новог Пазара.

С оснивањем мутесарифлука Плевља мислила је наике висока Porta да је границе повукла и претходном ц. кр. подручју у Санџаку Новом Пазару, да је то подручје сузила и да се на истоку сматра Лим као граница.

Та задња мисао дошла је ускоро и до практична изражаја у том, што су се од отоманске стране све аустријске мере које су показивале да Аустријанци та ограничења не признају него да увек цео стари Новопазарски Санџак имају у виду, почеле посматрати с подозрењем, или против тих мера протестовати или шта више пасивни а потајно и активни отпор чинити.

Врло је незгодно дирнула отоманску владу градња сталног моста преко Увца и постављање посебне војне станице за његово осигурање (K. k. Militär -- Station am Uvac).

С подизањем оба објекта изгубљен је велики део оних предности којима се Турска надала од Лим-линије.

Све те мере које имају за сврху да за Аустријанце штете од Лим-линије што је могуће више смање, турски официри приписују шефовима аустро-угарског генералштаба: пуковнику барону Алборију и и витезу пл. Швицеру.

У време уласка аустро-угарских трупа био је Санџак Нови Пазар поседнут од нешто отоманских трупа; у Плевљу је био један батаљон ловаца као гарнизон. Касније су отоманске трупе готово сасвим повучене. У септембру 1880 био је и батаљон ловаца из Плевља повучен тако да је цела посада у Плевљу, Преполу, Прибоју, Бањи, Новој Вароши, заједно с бројним караулама износила само један инфантеријски батаљон (I/17) са бројним стањем од 600 људи.

И суседни крајеви Албаније, Пећ, Призрен, Приштина, имали су само мало трупа.

Било је то доба регулисања грчке границе. Висока Porta повукла је тада из свих провинција европске Турске трупа колико је год могла да их сконцетрише на грчку границу. Ту прилику употребили су Албанци да постигну национално уједињење и аутономију, што су у два српска и црногорска рата учинили верних услуга а Берлински конгрес их није узео у обзир.

Крајем 1880 и у зиму 1881 побунила се сва Албанија. Постепено се образовала „Албанска лига“⁹ која је своју делатност развила у том правцу да је свугде у Албанији (изузев морску обалу) укинута отоман-

8) Стратегијска важност Лим-линије у литератури најбоље истакнута код *Г. Гравеја*, Новопазарски санџак, 27.

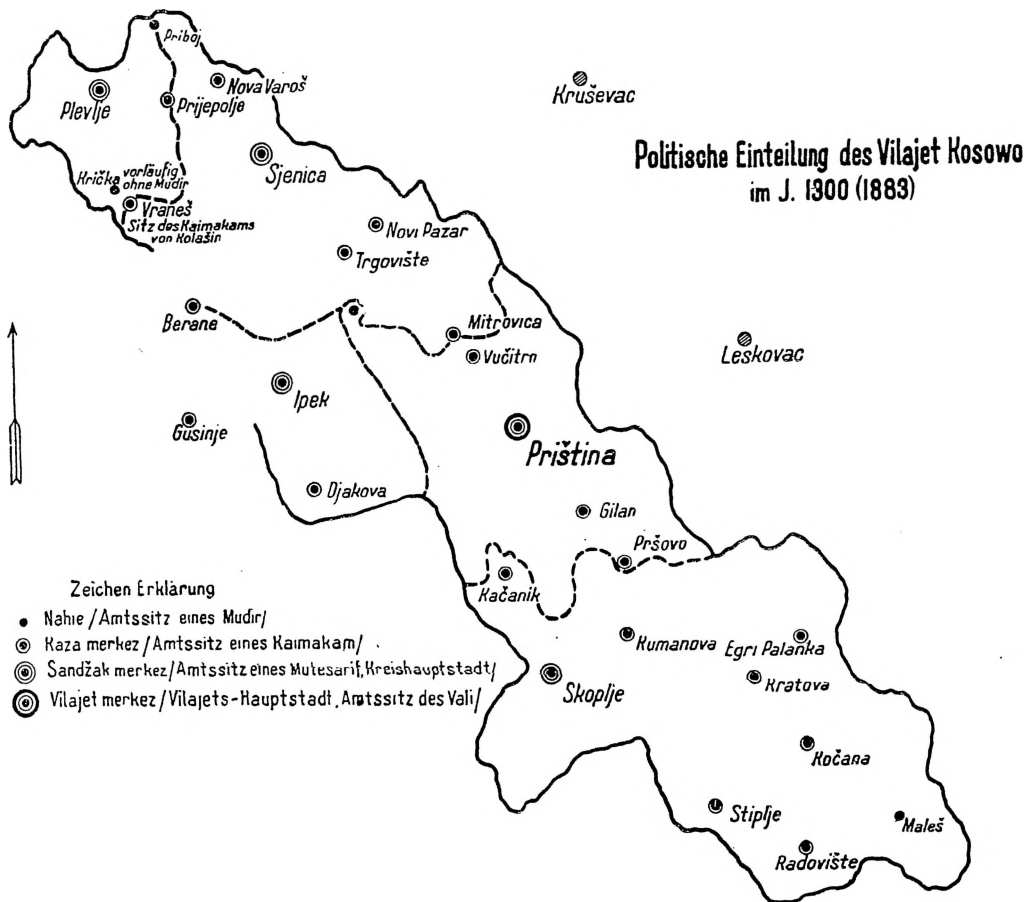
9) *Ј. Хаџи Васиљевић*, Арбанаска лига — арнаутска конгра — и српски народ у Турском царству, (1878-1882) Београд 1909, стр. 127.

ска власт, на многим местима су отоманске власти силом отеране и на њихово место лигашке власти постављене.

Делокруг Лиге проширио се и преко санџака Новог Пазара. „Шубе“, национални комитети развијали су на све стране своју делатност и преузимале власт.

У Новом Пазару убијен је у отвореној чаршији дивизијски генерал Хасан-паша, у Сјеници је регрутна комисија, а у Бјелопољу кајамакам са свима својим органима власти протеран.

Још горе је било у Новој Вароши. Регрутна комисија која је тамо вршила свој посао растерана је, зграда спаљена а претседник комисије — један турски штабски официр — једва је у турским женским хаљинама побегао.

Тек се на Лиму тај револуционарни покрет сломио. Ту су стајале мирно аустро-угарске трупе тако да су се становници далеко држали од сваког учешћа у револуционарном покрету Лиге, мада су их за то мамили.

Из тога времена датирају и прве симпатије санџаклија за Аустријанце (признаје капетан Мелцер).

Под притиском тих догађаја Porta је регулисање грчке границе брзо завршила. Тамо концентрисане трупе ослободиле су се, на чело им је постављен Мушир-Дервиш-паша и послате су против Албанаца.

Операције су почете у пролеће 1881 и војнички су завршене поразом Албанаца у сукобу код Феризовића. Али политички крај тиме још није био постигнут, још се нису хтела да покоре албанска племена

између жељезничке пруге Солун—Митровица и Јадранско море, стога су с њима започети преговори.

У оним крајевима истакнути вођа побуњеника Али-паша Гусињац именован је за царског отоманског бригадног генерала. За њега се створио засебан Мутесарифлук Пећ од пређашње казе и том новом мутесарифлуку додато је подручје усташких непокорних племена на црногорској граници, каза Гусиње и Беране, које су тада одељене од Санџака Новог Пазара.

Пошто мутесариф, кад добије тако тешку задаћу као Али-паша да побуњену покрајину умири, мора располагати и с одговарајућим приходима, додељена је мутесарифлуку Пећи и плодна каза Ђаковица.

Тако је у пролеће 1881 настало оно подручје, које је у више приложеној, од капетана Мелцера нацртаној скици¹⁰⁾ о „Политичкој подели Вилајета Косово“ означено као санџак Пећ и обухватало казе: Пећ, Ђаковицу, Беране, Гусиње и Пливу.

Колико је Porta полагала на одржање добре воље Алипаше може се видети из пропозиције за регулисање граница о којима се тих дана могло читати у новинама, јер се изречно морало при регулисању источне границе Црне Горе узети обзира на поседе Али-пашине.

При побунама 1881 (Кривошије) показало се како је опасно веће делове Албаније спојити у политички-управна подручја.

Према томе је оно што је на скици „Политичка подела Вилајета Косово“ г. 1879 (1296) обухватало санџаке Призрен и Дебар од Вилајета Косово одељено. Албанија је раскомадана у вилајете: Косово, Скадар, Манастир, Јањина и Солун.

II

ИСЕЉАВАЊА СРБА ИЗ НОВОПАЗАРСКОГ САНџАКА И ЦРНЕ ГОРЕ У СРБИЈУ 1881—1894

Из области припојених Србији Берлинским уговором 1878: нишког, пиротског, врањског и топличког округа муслиманско становништво брзо се иселило.

У рату Србије с Турском 1877-1878 Арнаути су, потискивани од српске војске, из области међу Јужном Моравом и Копаоником повлачили се долинама Јужне Мораве, Ветернице, Медвеђе, Пусте реке и Лаба даље на Косово и насељавани су од турске владе уз нову границу Србије у приштинској, гњиланској, вучитрнској и прешевској кази, а неки чак до Прилепа и Призрена.¹⁾

Колико се онда Арнаута и Турака из новоослобођених крајева иселило преко границе у Турску не може се знати ни по чему, као што се не може тачно знати ни колико их је до ратова било.²⁾ Док је аустријски конзул Теодор Ипен, који је проучавао историју Новопазарског Санџака и Косова, мислио да се из лесковачког, прокупачког и

10) Та скица је нацртана од капетана Мелцера према Генералној Карти Балканског Полуострва од *Ј. њл. Шеде* (види прим. 7), која се чува у Ратном архиву у Бечу, и на којој су границе политичке поделе Вилајета Косова обележене првеном бојом.

1) *Д-р В. Чубриловић*, Политички узроци сеоба на Балкану од 1860—1880. г. (Гласник географ. друштва XVI (1930), 43).

2) Први путописац кроз новоослобођене крајеве *Миха Раквић*, наводи „по попису који је извршен под врховном командом војске“ да је у Прокупачком срезу до ратова било 2.054 арнаутска, 2021 српски, 200 черкеских и 74 турска дома. У Куршумлијском срезу: 572 српска и 1696 турских домова. У пустој Реци: 1539 арнаутских,

куршумлијскога округа иселило тада у Турску око 20.000 душа,³⁾ Цвијић је држао да се тада из Србије иселило у Турску око 30.000 душа.⁴⁾

После 1878 Србија је нагло прегла да колонише области које су Арнаути и Турци напустили и да ради обезбеђења границе према Арбанасима гранична села према Косову насели национално сигурним становништвом.

Пошто се морало радити у оквиру одредаба Берлинског уговора, донет је 3. јануара 1880 закон о насељавању новоослобођених крајева и 3. фебруара т. г. закон о уређењу аграрних одношаја.

Тај процес исељавања Турака из градова и насељавања пустих арбанашких села брзо се вршио. Срби са Косова из Метохије, Новопазарског Санџака и Црне Горе прелазили су после 1878 у Србију и насељавали се у Топлици и другим новоослобођеним крајевима.

То насељавање новоослобођених крајева Србије, особито Топлице, после Берлинског конгреса у нашој историографији до сада још није проучено.

Иван Косанчић је додуше још 1912. г. у својој иначе врло доброј књизи о Новопазарском санџаку и његову етничком проблему изнео, да је о исељавању нашег народа из Турске и о његову насељавању у првим и доцнијим границама ондашње Србије од неоцењиве користи грађа која се налази у Државном архиву у Београду, и по којој ће се моћи, кад се она прикупи, закључити о пореклу ондашњег становништва краљевине Србије, али — на жалост — он ту архивску грађу тада није проучио, нити је забележио да ли она у архиву још постоји, него је према регистрима кнежевске канцеларије, Министарства иностраних и унутрашњих дела утврдио само опћенито периоде јачег исељавања, да је од доба формирања Србије као државе најјаче досељавање нашег народа из Турске и Новопазарског санџака било од 1837—1844, затим од 1850—1870, па за време буне од 1875 и све мање од 1880 г., а последње четврти XIX века да је исељавање било више појединачно него у породицама. Статистичке податке изнео је Косанчић само за г. 1906, и то да се т. г. иселило само из Новопазарског санџака у Србију 317 душа, а из Црне Горе током те године које у врањски, које у топлички округ 2.820 душа.⁵⁾

Професор Миленко Марковић је у својој монографији о Топлици признао да о том насељавању није могао да нађе докумената ни у архиву Министарства финансија у чију надлежност је по закону од 3/1 1880 ово насељавање спадало, а ни у државном архиву у Београду.⁶⁾

Ми пак ни у архиву Министарства спољних послова у Београду нисмо могли да нађемо односне архивске грађе.

Тим већу научну вредност за историју насељавања новоослобођених крајева после Берлинског конгреса Србима из Новопазарског Санџака и Црне Горе добијају ови извештаји команде аустро-угарских посадних трупа из Санџака бечкој влади.

Мање података има у њима о сеобама из Новопазарског Санџака из г. 1881 и 1888—1889, али су нарочито подробно описане трансмиграције Црногораца преко Новопазарског санџака у југозападну Ср-

636 српских, и 60 циганских домова. У Ветерничком срезу: 4328 српских, 143 турска, 21 арнаутски дом. У пољаничком срезу: 1985 српских, 131 турски дом. У Врању: 860 српских, 991 турски Дом. У Врањском округу: 7563 српска и 1173 турска дома. У Лесковачком округу: 194 турска, 1560 српских, 29 јеврејских и 108 циганских домова. (М. Ракић, Из Нове Србије. Отаџбина IV (1879) V (1880) стр. 34, 51, 594.

3) *Th. Uppen*, Novibazar und Kossovo, 19.

4) *J. Цвијић*, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије III, 1166.

5) *Косанчић*, Ново-пазарски санџак, 51—52, 54.

6) *Миленко А. Марковић*, Топлица у прошлости. Ниш 1933, 89.

бију од 1889—1894 тако, да се сеоба сваке исељеничке групе може готово у стопу пратити. У тим извештајима описан је мање или више однос црногорске и турске владе према исељавању, наведена су места сакупљања исељеника и места одакле се селе, назначене су вође и пратња исељеничких група, прелази преко турске границе, пут и кретања исељеничких група преко турске територије, одморишта и коначишта, број исељеничких група са бројем људи, жена и деце, однос домаћег српског становништва према исељеницима на путу и прелази; као и тешкоће аклиматизовање досељеника из Црне Горе у Србији, њихов велики морталитет и повратак неких натраг у Црну Гору.

После Берлинског конгреса заведен је у Новопазарском Санџаку од турских власти општар противсрпски режим услед чега су Срби били приморани да се селе у Србију.

Срби из Пећке, Ђаковичке и Призренске казе жалили су се у молби кнезу Милану Обреновићу већ 14/10 1878: да је од Берлинског конгреса до тада у самој Пећкој нахији убијено и оплењено било више од 1000 православних српских душа, у Призренској нахији толико исто, а у Приштинској и Вучитрнској нахији као и у наведеним нема куће која није оплењена и похарана.⁷⁾

И извештаји аустријских конзуларних и војних власти тај противсрпски режим потврђују и тачно бележе исељавања прогоњених Срба у Србију.

Вицеконзул Норберт Шмукер јавио је тако из Призрена 8/11 1881 аустријском посланику у Цариград да су у Пећи коџабашу, т.ј. претседника српске православне црквене општине Јефту Турци убили. Власти су се при том показале пасивне. Убице, свима познати мухамеданци Ибрахим, Мехо и Белу крећу се слободно и некажњено.

Преко 50 српских породица из Пећи и околине иселило се услед тога у Србију. И брат Јефтин Глигор намерава да све распрода и да се исели.⁸⁾

Команда места из Пријепоља јавила је команди 1. инфантеријске бригаде у Плевље 22 априла 1888:⁹⁾ да се из места Челице, на пола сата хода од места Бистрице према српској граници, 15 српских породица са стоком иселило у Србију.

Турски војници из карауле су им при том при преносу ствари за добру награду помагали.

Српска влада — тако је причао повереник — обећала је исељеницима у Нишком срезу од исељених муслимана напуштене куће, око 1.000 на броју, затим земље под повољним условима.

Команда плеваљске бригаде јавила је 13 маја т.г. команди 15. кора у Сарајево да је најављено исељавање српског сеоског становништва из Санџака у јакој мери започело: не само из среза Нова Варош, него и из Сјенице и Новог Пазара исељавају се многи сељаци у Србију, а власт све толерира.¹⁰⁾

По извештају потпуковника Конје, команданта места у Пријепољу, од 9 маја 1889 иселило се из села Дежева северно од Новог Пазара од прилике 90 кућа Срба „у једној наоружаној поворци“ у Србију. Разлог је био превелики порески притисак и нетрпљивост турских власти. Тако се исто настављају велика исељавања Срба од Вучитрна

7) *Ј. Хаџи Васиљевић*, Покрет Срба и Бугара у Турској после српско-турских ратова 1876—1878 г. и његове последице (1878—1882) — Братство XII и XIII, 232.

8) Vice Consul Schmucker, ddo Prizren 8. nov. 1881, № 219.

9) Zivil — Kommissariat Plevlje. — K. K. Militär - Stations Commando Prepolje an das k. k. Commando der 1. Inf. Brigade Plevlje, 22. april 1888, ad res. № 32.

10) Ibidem. K. k. 1. Inf. Brigade Plevlje, 13. Mai 1888 an das 15. Gorpsscommando in Sarajevo.

до Митровице, а гомилају се вести и о изразима незадовољства српског становништва у Санџаку и у другим местима дуж српске границе.¹¹⁾

Много тачније и подробније од овог исељавања Срба из Новопазарског санџака у годинама 1881, 1888 и 1889 у Србију, могу се — по извештајима команде аустроугарских посадних трупа у Новопазарском Санџаку и аустроугарских конзулата у Призрену и Скопљу — пратити трансмиграције Црногораца преко Новопазарског Санџака у Србију од 1889—1894.

26 октобра¹²⁾ 1889 јавила је команда бригаде из Плевља у Сарајево: да у Црној Гори сви говоре о великој сеоби Црногораца у Србију. У току те године јављано је већ више пута о сеобама Црногораца у Србију, али се код свих тих случајева могло опазити, да се црногорска влада према том покрету не држи пријатељски, него шта више да га спречава. У последње време наступио је у њеном држању потпун преокрет, влада је ту целу акцију узела у своје руке. Кнежевске комисије иставиле су службене листе исељеника,¹³⁾ као на пример у Никшићу. Црногорска се влада ради прелаза преко турског територија, изгледа, споразумела са Портом, јер су турске власти у Сјеници извештене да ће 1.200 породица из Црне Горе проћи и позване су да стварни број исељеника тачно утврде.

По мишљењу турских локалних власти у Сјеници био би прелаз већег броја исељеника од овог турској влади непожељан и питање је какво би држање у том случају заузела.

Прелаз у Србију треба да се спроведе у два правца: исељеници из северних нахија Дробњака, Пиве и Никшића ићи ће преко Невертаре, Плевља и Нове вароши, а исељеници из јужнијих нахија Васојевића, Мораче, Бјелопавлића ићи ће преко Берана, Сјенице и Јавора.

Поворку ће водити кнежевски комесари. У Сјеници су као такове ишчекивали Јефту Милетића, Богдана Мехметовића и можда војводу Ђуру Церовића. Тачно време тога прелаза није означено, али се очекује што пре.

При овом масовном исељавању пада нарочито у очи случај по коме би се могло закључити као да оно није без неке политичке позадине. Са састављањем исељеничких листа заузети кнежевски комесари стављају у своје листе и таква по својој храбрости и смелости позната лица, која на исељавање ни мислила нису, него — наводно — само по жељи Господара иду у Србију.

Добија се утисак као да би ови требали да формирају чете за неку будућу, сада још не познату акцију. Како било, Турска добија у овим елементима, који се насељавају у новодобивеним окрузима Србије на земљиштима исељених мухамеданаца у близини турске границе, врло непријатне суседе. Односи на граници Нови Пазар—Приштина тиме ће постати несигурни, Санџак Нови Пазар биће изложен сталним узнемиравањима од нових Црногораца који се могу лако у чете формирати.

После четири дана (30/10 т.г.) јавила је команда Бригаде из Плевља даље у Сарајево,¹⁴⁾ да је 29. октобра 1889 прва група (Staffel)

11) Ibid. k. k. Milit. — Stations — Cmdo Priepolje 9. mai 1889, res. No 24 an das k. k. 15 Corps—Cmdo Sarajevo.

12) Ibid. Res. № $\frac{581}{65}$ B. c. c.

13) У Државном архиву на Цетињу налази се списак лица која су се из Црне Горе 1889—1890 иселила у Србију, као и рачуни и разни прилози о помоћима за 2 857 исељеника (по саопштењу заступника управника Држ. музеја на Цетињу, г. Васе Ђуровића).

14) Ibid. Res. № $\frac{594}{66}$ B. c. c.

Црногораца кроз Плевље прошла. Било их је 1.800 глава и то 570 одраслих људи, око 500 жена и девојака и 800 деце. Свет је био из Грахова, Бањана и Рудина. Водили су их кнежевски комесари Јефто Милетић и Богдан Мехметовић, они су ради одржавања реда имали 128 војника и подофицира са собом, од којих је било само 12 наоружаних. У недељу и понедељак поворка исељеника прешла је преко Таре код Невертаре под надзором команданта пограничне чете Јусбаше Ибрахимаге, који је исељенике дао пребројати. У понедељак су преноћили код Глибаче а уторак су стигли у пратњи једне турске жандарске патроле с официром у близину Сјенице. За преноћиште одређена им је мала висораван код Потрлице, један час хода више Плевља; 26/10 поворка је наставила марш даље у Плевље. Оданде ће преко Нове вароши за Јавор на српску границу, где ће их преузети српске власти.

Цела сеоба врши се на трошак црногорске владе. У исто време треба да стигне и друга поворка исељеника у Беране и одатле преко Сјенице такођер да крене за Јавор.

Вође поворке су разочаране (пише у извештају). Очекивали су у Плевљу од стране Срба трговаца сјајан дочек, ови међутим нису ни знали за њихов пролаз а ни како би турске власти ту демонстрацију схватиле.

12. новембра 1889 прошла је поред Плевља друга група Црногораца.¹⁵⁾ Било их је 2.000 глава и то 574 одраслих људи, око 500 жена и 900 деце. Исељеници су били из Никшића и околине, међу њима било је и неколико момака из Фоче. Од знатнијих личности био је међу њима бивши капетан из Никшића Бајо Новаков. У Плевљу прикључио им се пре отприлике десетак дана раније приспели поп Васо Магорац из Богетића у Пјешивици, такођер врло угледан и у последњем турском рату одликован главар.

Прва група исељеника стигла је 1 септембра у Јавор и примљена је од србијанске комисије коју су сачињавали један писар и један лекар. Вође Јефто Малетић и Богдан Махметовић вратили су се натраг и преузели другу групу исељеника. Ова је ишла преко Таре и ноћила на један и по час хода од Плевља на Везичници-мосту код Забрђа. Они иду даље преко села Сељашнице код Пријепоља.

Преко Берана у Санџак ушли црногорски исељеници стигли су тамо 3 новембра 1889. Њих је водио бивши црногорски агент у Цариграду Митар Бакић. По једној досада непровереној вести требао би да се међу њима налази и један чиновник руског дипломатског претставништва на Цетињу у црногорском оделу.

Да би се избегли заплети које би прелаз ове групе исељеника преко Пештера где живе Арнаути могао произвести, упућена је она преко Бјелопоља у Сјеницу камо је у среду увече стигла. Ова група броји око 1.500 глава. Сви исељеници имају оронули, просјачки изглед.

28. новембра прошла је поред Плевља трећа група Црногораца у Србију.¹⁶⁾ Било их је око 1.600 одраслих људи, око 500 жена и 600 деце. Исељеници су из Пиве, Дробњака, Језера и Шаранаца.

У понедељак и уторак прешли су преко Таре, у среду су логорovali један час хода пред Плевљем на западној падини Дједовске и марширали су идући дан за Препоље даље.

Од главара био је међу њима поп Перо Бојовић из Шаранаца који је наводно у сродству са министром Божом Петровићем, затим поп Стево Поповић из Тепца и официр Трифко Ранковић из Језера.

15) Ibid. Res. № $\frac{631}{72}$ B. c.

16) Ibid. Res. № $\frac{88}{79}$ Bl. l. c.

Људи ове партије били су сви снажне, ратничке прилике и показивали су поред свега преваљеног дугог марша врло пркосан изглед.

Турске власти су овај пут исељеницима за преноћиште код Плевља послале 10 комада великих шатора и 5 коњских товара хлеба.

Цео број досада преко Санџака Новог Пазара у Србију исељених Црногораца износи око 7.500 глава и то су око 5.400 прешли у Србију преко Плевља, 1.750 преко Берана-Пријепоља.

Урачунав и ону партију која треба да пређе у Србију преко окупиране Босне и Херцеговине могла би се обистинити из црногорског извора добивена вест: да је у Србију прешло у свему 3.750 за оружје способних људи.

За време прелаза исељеника поред Превља десило се један мали инцидент. Јефто Малетић, вођа треће групе при пролазу поред једног одељења аустријске војске које је вежбало позашао се изазовно према лајтнанту Зелинки и капетану Миливојевићу. Поводом тога добили су официри заповест да други пут у сличном случају могу и оружје употребити. И капетана Милднера су Црногорци код Јабуге узнемирили.

И аустријски конзул Шмукер је из Скопља 16 јануара 1890 јавио посланику у Цариград¹⁷⁾ да по његовим последњим информацијама број до краја прошле године у Србију исељених Црногораца износи око 7.000 душа; они су насељени дуж турске границе на државној земљи.

11 априла 1890 јавила је команда бригаде из Плевља корпус-команди у Сарајево о тешкој ситуацији у санџаку Новом Пазару.¹⁸⁾

Почетком априла т. г. дошло је до судара на граници на Копанику између тамо насељених из Црне Горе избеглих мухамедаца-Колашинаца и насељених Срба-Црногораца. Колашинци-мухамеданци су Србима украли стоке. Срби и емигранти скупили су се у јачини до 100 глава и учинили поход на Колашинце, који су се бранили. Кад је приспела турска војска Срби су се повукли у Србију. Први су имали три рањена, други пет мртвих и рањених. Поприште борбе било је Копаник планина, на чијој једној падини су настањени мухамеданци емигранти из турских села Поље, Штитарице и Горњег Колашина, који су Црној Гори припали; док су се на другој падини од прошле јесени населили Црногорци.

Ситуација у Санџаку је уопште пуна многих елемената немира. У Србији су дуж границе насељени Црногорци досељеници, на турској страни према њима су насеља мухамедских исељеника из Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине, све су то ратоборни и на бој навикнути људи особито Колашинци Арнаути из Нишког среза, који су уз то кивни на хришћане освајаче, који су их из њихова завичаја истерали. И сви други градови и крајеви у Санџаку имају много мухацира. Хришћанска раја у знатној мери тражи заштите и прибежишта у Србији, потерана делом због рђаве жетве и опште нужде а делом због турског вулума.

Српско становништво по градовима показује међутим много самопоуздања и наде у скоре било из Црне Горе или из Србије у њихову корист подузете промене и дражи тако мухамеданце. Сада је за агитације српско становништво нарочито примчиво, ако пак дође до каквог сукоба, рђаво ће проћи.

10 маја 1890 јавила је бригада Шлевље,¹⁹⁾ да се хришћанско становништво из пећке нахије многобројно сели у Србију; последњих

17) Consul Schmucker, Üsküb, 16. April 1890, res. № 91. Сравни: Д-р Мита Костаћ, Из историје колонизације Јужне Србије крајем прошлог века. — Гласник скопског научног друштва XII, 241.

18) Zivil — Kommissariat Plevlje, Res. № $\frac{332}{13}$ B. c. c.

дана иселило се из Пливе 30 домова, други пак, који су се пређашњих година у Србију иселили, враћају се осиромашени натраг.

Као прошлих година 1888 и 1889, тако је и 1890 чим је грануло пролеће започело јаче исељавање српског хришћанског становништва из срезова Новог Пазара, Сјенице, Нове Вароши и Пријепоља у Србију.²¹⁾

Исељеници су бегали или ноћу, или су по дану прелазили без икаквих сметња од стране турских власти са свим члановима породица и свом стоком преко у Србију, где наводно одмах добијају земљу.

Но сада је од стране српских власти турским пограничним властима службено јављено, да Србија није више у стању да такве исељенике прима, и заиста је око 10 породица из села Стоца и Фоче из среза преполског од српских пограничних органа враћено натраг.

Насупрот томе отпочело је исељавање из среза Плевља у Црну Гору. У току месеца маја пребегло је око 20 задруга из села Комине (3 куће), Какмужа (6 кућа), Очевине (3 куће), Шљиванског, Брвенице, Петиња (2 куће). Они су ишли делом ноћу а делом по дану са стоком путем кроз села Бобово и Ограђеницу у којима живе Срби и више заповести црногорске, него турске владе слушају.

Бегунци налазе у Црној Гори добар пријем, добијају довољно хране, људи пушке и у Никшић се даље шаљу. Констатована је акција за врбовање исељеника у Црну Гору. Турске власти не знају зашто, пошто су 1875/6 у Црну Гору пребегли хришћански исељеници остали тамо до 1880, појели сву своју стоку и најпосле се осиромашени опет у своја села у Турску вратили натраг. Није ли то можда ради упада у Херцеговину? — упозорује команда инфантеријске бригаде у Плевљу команду 15 кора у Сарајеву.

Вјести из Бјелог поља јављају такођер о исељавању хришћанског становништва из Колашина и с оне стране (леве обале Лима између Бјелопоља и Берана) у Црну Гору. За оба племена заједнички капетан Милован Кршикапа добио је са Цетиња 3.000 ф. за издатке око тога.

3 јуна 1890 јавио је аустријски конзул из Скопља министарству спољних послова у Беч²¹⁾ да православно становништво у Пећи и околини већ од дужег времена трпи грозне зулуме од ондашњих мухамеданаца без икаква обзира на њихове жалбе. Као последица тога јавили су се преговори са црногорском владом и најпосле у већој мери организовано је исељавање у кнежевину Црну Гору и Србију.

Пре неколико дана је сасвим уз црногорску границу једна псељеничка колона од мухамеданаца из Ругова и Гусиња нападнута; дошло је до правог боја у ком су Срби претрпели много губитака али су и Турци неколико људи изгубили а колона је масакрирана и опљачкана. С друге стране границе Црне Горе мирно су посматрали тај препад. На вест о том догађају кнез Никита је поставио 500 перјаника дуж пећке границе.

У Пећи се очекује долазак једног турског кора ради умиривања становништва пошто се у вароши експропријације православних без икаквих ометања насилно настављају. Њихови дућани се на белом дану нападају и пљачкају а плен се на улици дели.

19) Ibid. Res. № $\frac{439}{23}$ B. c. c.

20) Јавила је команда 1. п. вр. инф. бригада Плевље 27 маја 1890 команди 15 кора у Сарајево. (Ibid. Res. № $\frac{482}{c. c.}$ B. c.)

21) Ibid. Abschrift eines Berichtes des k. k. Consulats in Üsküb vom 3. Juni 1890 an den k. k. Minister des Ausseren.

У новембру 1890 изишла је у новинама вест да је Скупштина у Београду ставила у буџет кредит за отварање конзулата у Плевљу за годину 1891. Командант аустроугарске 1. инфантеријске бригаде у Плевљу заузимао се код турског команданта Сулејман-паше да се српски конзулат не отвори.²²⁾

Од августа 1890 почеле су поново трансмиграције црногорских породица преко Херцеговине и Босне кроз Гацко, Фочу, Горажде и Вишеград у Србију. На ту сеобу сили становништво нужда услед слабе жетве да у Србији презими, или да тамо стално остане.

До краја октобра 1891 прешло је преко аустријске територије за Србију 35 црногорских породица са 167 глава и 51 појединац Црногораца.

Поводом тога затражила је Земаљска влада за Босну и Херцеговину од команде аустријских посадних трупа у Плевљу сваког месеца извештај о прелазу емиграната из Црне Горе преко Новопазарског санџака у Србију.²³⁾

На то је команда бригаде из Плевља јавила у Сарајево²⁴⁾ 30/11, 1891 да се за време последњих 18 месеци кроз Санџак Плевље прелази Црногораца у Србију нису могли видети, него само покаткад повратак црногорских исељеника из Србије натраг у Црну Гору.

Бројно стање тих флуктуација даје ову слику:

Кроз Плевље су прошли у правцу према Невертари:

1890 год.	људи	жена	заједно
јули	12	13	25
август	15	12	27
септембар	23	18	41
октобар	14	8	22
децембар	8	5	13
мај 1891 г.	7	8	15
август	6	—	6
септембар	34	27	61
октобар	19	11	30
новембар	2	—	2

Свега: 140 102 242

Насупрот томе из Црне Горе се у то време у Србију преко Плевља иселило:

4 окт. 1890	3 човека	ни једна жена	свега	3
децембра	6	—		6
августа 1891	6	—		6
октобра	7	—		7

свега 22 човека

У августу 1891 прешло је из никшићког среза 6 ђака у Србију, а у октобру иселио се поп Стеван Поповић из Гереса (нахија Језера) с породицом од 4 одрасла човека, једном женом и два детета због сукоба с владом.

Ове године 1891 била је у Црној Гори слаба жетва и са југоистока надошли скакавци су поља у нахијама Дробњаку и Језерима сасвим уништили. То је био разлог за сеобу у Србију преко Босне.

Изгледа, уосталом, да судбина у јесен 1889 у Србију исељених Црногораца (око 7.500 душа) није баш била повољна.

22) Ibid.

23) Ibid, Landes Regierung für Bosnien und Herzegovina ad № 668 res. an das k. k. Corps—Cmdo Sarajevo, 16 uov. 1890.

24) Ibid.

Ненавикнути на озбиљан посао требале су придодшлице, место очекиваног благостања, да покушају свој крух тешким радом да заслуже. Сем тога није посла ни било и отуда настала невоља, у вези с незгодним климатским приликама на које досељеници нису навикли имала је за последицу прекомерну смртност међу досељеним Црногорцима. Породицама које су дошле с 10—12 глава остало је у животу 4—5 чланова. Отуда се тумаче споменути повратци Црногораца из Србије натраг.

26 марта 1892 дошао је један Црногорац из Дробњака (јавила је команда из Плевља у Сарајево²⁵⁾) и молио мутесарифа Сулејман-пашу у Плевљу за дозволу да се 40 породица из Ђурђевића Таре (лежи око 7 часова хода јужно од Плевља) могу населити. Сулејман-паша му је одговорио да он то сам без одобрења виших власти не може одобрити и да ће тако одобрење из Цариграда тражити.

6 априла т. г. јављено је опет у Сарајево,²⁶⁾ да је управа Вилаета из Скопља од министарства унутрашњих послова из Цариграда тражила за то дозволу, а оно је одговорило да се на црногорској граници не могу населити, али им нуде одговарајући крај у Анадолу.

Прелаз турске границе из Црне Горе у Санџак Плевље био је дозвољен само код Огражденице, Невертаре и Тренчана. Код Огражденице су на стражи заптије, код два последња места граничне трупе.

Услед појачане контроле како са турске тако и са српске стране пресељавања су убрзо престала.

7 маја 1892 јавила је команда бригаде из Плевља²⁷⁾ да нема кроз Санџак сеоба ни у Србију ни из Србије. Емигранти из Дробњачке нахије, који су хтели преко Таре да пређу у Србију, од пограничних власти су задржани и тражен им је пасош од заступника Порте на Цетињу. Пре међутим пасош није тражен него проста потврда дотичног црногорског нахијског капетана.

Од пре 14 дана траже власти да и њихови грађани морају извадити пасош од 1 1/2 златне лире ако хоће да се иселе. Разлог томе лежи у томе што је отомански дипломатски претставник на Цетињу од гувернера у Турској тражио да прописе за давање пасоша појача због ранијих непријатности.

Кроз целу 1892 и 1893 годину селидбених кретања кроз санџак Нови Пазар није било. 31 децембра 1893 јавила је команда места из Бјелопоља команди бригаде у Плевље²⁸⁾ да ће на пролеће у Беранима насељени Никшићани, око 20 породица, по наредби турске владе бити исељени у околину Брусе. Они су турској влади откад су се тамо населили правили сталних тешкоћа, пошто су конфликти с црногорским пограничним стражама стално изазивали.

Турска влада позвала је четири повереника Никшићана у Цариград и упознала их с тим пројектом. Пре четири месеца вратила су се та четири Никшићана у Беране пошто су пре тога њима намењена земљишта за насељавање у околини Брусе разгледали и влади свој пристанак на сеобу дали.

25) Ibid. Res. № $\frac{217}{86}$ B. c. c.

26) Ibid. Res. № $\frac{232}{12}$ B. c. c.

27) Ibid. Res. № $\frac{162}{6}$ B. c. c.

28) Ibid. Res. № $\frac{394}{86}$ B. c. c.

То су последње вести које су команде аустроугарских гарнизона из Новопазарског Санџака и конзулати из Призрена и Скопља о сеобама Срба из Санџака и Црне горе у Србију својим вишим властима у Беч слале. Такових сеоба Срба из Црне Горе и Новопазарског Санџака у Србију било је, наравно, до 28 октобра 1908, када су аустријски гарнизони Санџак напустили, и даље, али ми о њима у Државном архиву у Бечу нисмо нашли даљег трага.

Мита Костић

ZUSAMMENFASSUNG.

In dem Artikel: *Zur Geschichte der Serben in Sadschak Novi Pazar nach dem Berliner Kongress (1878)*, schildert der Verfasser Dr Mita Kostić, Professor an der Philosophischen Fakultet in Skoplje, hauptsächlich auf Grund des Aktenmaterials aus dem Staatsarchive in Wien, im Beitrage I „*Die politisch-administrative Organisation des Sandschak Novi Pazar 1878—1883*“ alle polit.-adm. Aenderungen, welche die Hohe Pforte nach dem Berliner Kongress mit der Absicht unternommen hatte, um das Garnisonsrecht der öster.-ung. Besatzungstruppen im Sandschak Novi Pazar je mehr zu beschränken, und die Aufstandsmöglichkeiten der Albaner zu verhindern.

Im Beitrage II werden „*Emigrationen der Serben aus dem Sandschak Novi Pazar und Montenegro nach Serbien 1881—1894*“ nach den Berichten des I. K. K. Infanterie-Brigade-Kommandos Plevlje an das K. K. 15. Korps-Kommando in Sarajewo sehr ausführlich geschildert, das Verhalten der Regierungen von Montenegro und der Türkei gegenüber diesen Auswanderungen dargestellt und genaue Angaben gemacht: über die Ursachen der Auswanderung, über die Wohn- und Versammlungsorte der Auswanderer, über die genaue Zahl der einzelnen Auswanderergruppen, ihrer Führer und Begleiter; ferner über die Eingangs — und Ausgangsorte, über die gemachten Marschrouten sowie die Ruhe und Uebernachtungsstellen der Auswanderer durch Sandschak Novi Pazar. Es wird auch die reservierte Haltung der einheimischen Bevölkerung gegenüber den durchreisenden Auswanderern und die schwere Aklimatisation der eingewanderten Montenegriner in Serbien geschildert, sowie deren grosse Mortalität und Rückkehr mancher nach Montenegro beschrieben.
